

МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розкрито поняття ефективності державної підтримки. Здійснено аналіз основних показників ефективності державної підтримки сільського господарства, зокрема СОТ та ОЕСР. Запропоновано оптимальний підхід до оцінки ефективності державної підтримки аграрних підприємств.

The concept of efficiency of the state support is solved in the article. The analysis of the main indicators of efficiency of the state support of agriculture, in particular by the WTO and OECD is carried out. The most successful approach to an assessment of efficiency of the state support of the agricultural enterprises is offered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сільське господарство на сьогодні залишається однією з найменш конкурентоспроможних галузей економіки, що характеризується залежністю сільськогосподарського виробництва як від природно-кліматичних умов, так і від масштабів державного втручання.

Сучасний вплив держави на діяльність сільськогосподарських підприємств України є доволі значним, проте недостатньо ефективним. Аграрна політика держави впродовж останніх десятиліть характеризувалась переважанням тактичних, а не стратегічних цілей, а регулювальна діяльність держави не мала системного і послідовного характеру. Таким чином, в умовах обмеженості ресурсів державного бюджету та недосконалості підходів до розподілу засобів державної підтримки, загострюється потреба в їх раціональному використанні. Тому особливо актуальним сьогодні постає питання оцінки ефективності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Наукові дослідження щодо ефективності розвитку сільськогосподарських товаровиробників в умовах застосування державної підтримки висвітлено в працях російських та українських учених, зокрема, В. Я. Амбросова [1, с.15–24], М. Є. Асташова [2, с.120–389], Л. М. Калюк [3, с.18–19], В. М. Костеннікова [4, с.74–82], Р. М. Котова [5, с.112–116], В. В. Кузнєцова [6, с.1–42], І. А. Мінакова [7, с.40–350], Є. В. Серової [8, с.20–160], П. М. Таранова [9, с.94–157], І. М. Титарчук [10], О. В. Шик [11, с.1–26] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Напрацювання вчених-аграрників у сфері державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників спрямовувалися, переважно, на вирішення окремих актуальних питань, розглядалися під галузевим кутом зору. Недостатньо дослідженими залишаються теоретичні та методологічні аспекти проблеми оцінки ефективності механізму державної підтримки аграрного виробництва. Зокрема, на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення рівня впливу держави на розвиток сільського господарства, що зумовлює низьку ефективність застосовуваних заходів державної підтримки. Потребують подальшого вивчення застосування в Україні уніфікованих методик СОТ та ОЕСР щодо визначення рівня ефективності державної підтримки, що дозволить порівнювати його із розвинутими країнами та сприятиме можливості його підвищення в майбутньому. В рекомендаціях щодо удосконалення методики оцінки ефективності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників не

простежується системний підхід. Невирішеність цих питань зумовлює необхідність поглиблення досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування сучасних методичних підходів до оцінки ефективності державної підтримки економічної діяльності в аграрному секторі економіки та розробка практичних рекомендацій щодо використання показників ефективності державної підтримки аграрними товаровиробниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна теорія та світовий досвід розвитку ринкового господарства свідчать про те, що сільське господарство, у зв'язку із його специфічними особливостями, зокрема, консервативністю та інерційністю виробничої системи, низьким попитом на сільськогосподарську продукцію та високою еластичністю цін на товари, не є саморегулюючою системою і потребує активної підтримки з боку держави.

Останнім часом у нашій країні збільшується число заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, зростає бюджетне фінансування галузі, посилюються дії держави в напрямку адаптації аграрного сектору до ринкових умов господарювання. Проте, оцінюючи сучасний стан сільського господарства в Україні, можна зробити висновок про те, що результати сучасної аграрної політики, розміри, форми, методи та механізми державного втручання в економіку аграрного сектору з метою підтримки його стійкого розвитку не забезпечують стабільності, збільшення виробництва та зростання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, не створюють передумов для виведення галузі із кризового становища, підвищення соціальної та економічної ефективності аграрного виробництва, не дозволяють досягнути високих результатів у продовольчому забезпеченні населення та підвищити рівень самозабезпечення держави сільськогосподарською продукцією. У зв'язку з цим, сьогодні гостро постають питання доцільності, оптимальності та ефективності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та їх кількісна оцінка.

У літературних джерелах зустрічаються різні трактування терміну «ефективність». У Великому економічному словнику наведено наступне визначення ефективності: «Ефективність – відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, визначені як відношення ефекту, результату до витрат, які забезпечили його отримання» [12].

Більшість сучасних авторів погоджуються із даним визначенням і пов'язують ефективність державної підтримки сільського господарства саме із результативністю, досягненням поставленої мети (Л. М. Калюк [3, с.18], В. В. Кузнецов [6, с.13], Є. В. Серова [8, с.18]).

Уточнення щодо визначеної категорії містяться у трактуваннях інших учених. Так, наприклад, І. А. Мінаков вважає, що ефективність є економічною категорією, що відображає сутність розширеного виробництва; вона характеризує ступінь досягнення основних цілей, визначених системою економічних законів, властивих розширеному виробництву [7, с.50]. На думку Н. Є. Асташова, ефективність являє собою «дієвість, корисність, вигідність використання, вигідність використання виробничих ресурсів, тобто перевищення доходів над витратами виробництва» [2, с.34].

Взагалі, сучасні трактування поняття «ефективність» можна згрупувати за підходами. Так, ефективністю є:

- конкретний результат (ефективність дії чого-небудь);
- відповідність результату чи процесу максимально можливому, ідеальному чи плановому;
- функціональний розвиток систем;
- числова характеристика задоволення функціонування;
- імовірність виконання цільових завдань та функцій;
- відношення реального ефекту до нормативного тощо.

Ефективність державної підтримки сільського господарства – доволі складне поняття, тому може існувати декілька показників, що її характеризують. До того ж на різних рівнях економіки вона може проявлятися по-різному. В умовах ринкової економіки найчастіше використовують відносні показники, які не є актуальними для окремих підприємств, а відображають загальний вклад сільського господарства економіки в економіку країни (наприклад, валова продукція, валова додана вартість, прибуток тощо) [4, с.76].

Оцінка ефективності державних заходів та програм у сфері підтримки сільського господарства може здійснюватися на трьох етапах виробництва продукції: до реалізації (розглядається доцільність запланованих заходів); під час реалізації (здійснюється корекція здійснюваних заходів аграрної політики); після реалізації (зіставляються планові та фактичні результати щодо ефективності застосування заходів державної підтримки галузі).

Класифікуючи методи оцінки ефективності державної підтримки, П. М. Таранов розділяє їх на інтегральні, методи прямої оцінки та економіко-математичні моделі. [9, с.42]. Проте, більш вдалою, на думку автора статті, є класифікація Р. М. Котова, за якою показники оцінки рівня державної підтримки сільського господарства поділяються на показники оцінки цінової підтримки, показники прямої бюджетної підтримки сільського господарства та узагальнюючі показники [5, с.113].

Найпростішими показниками, що дозволяють виміряти рівень цінової підтримки, автор вважає номінальний коефіцієнт захисту NPC (Nominal Protection Coefficient) та номінальна норма захисту NPR (Nominal Protection Rate). Перший розраховується як відношення внутрішньої ціни на товар до світової (1). Другий – як різниця цих цін, поділена на світову ціну, виражена у відсотках (2).

$$NPC = \frac{\sum_i P_i^d \times Q_i}{\sum_i P_i^b \times Q_i} \quad (1)$$

де, P_i^d – внутрішня ціна виробника на товар i ; P_i^b – світова ціна на товар i ; Q_i – обсяг реалізації товару i ; $\sum_i P_i^d$ і $\sum_i P_i^b$ – вартість реалізованої продукції у внутрішніх довідкових цінах.

$$NPR = \frac{\sum_i P_i^d - \sum_i P_i^b \times Q_i}{\sum_i P_i^b \times Q_i} \quad (2)$$

Показники NPC та NPR враховують відношення цін на сільськогосподарський товар, але не на засоби виробництва, що використовуються для його виробництва. Якщо NPC дорівнює одиниці, то він характеризує нейтральну державну політику, якщо $NPC > 1$, то сільське господарство підтримується державою (субсидується), а при $NPC < 1$ сільське господарство оподатковується. Чим більше NPC від одиниці, тим більшим є вплив державної аграрної політики на конкретний товар [13]. Ці коефіцієнти можуть застосовуватись на етапах реалізації заходів державної підтримки та після їх реалізації.

Якщо ж аграрна політика держави здійснює вплив на ціни факторів виробництва, то для оцінки підтримки застосовується ефективний коефіцієнт захисту EPC (Effective Protection Coefficient) та ефективна норма захисту EPR (Effective Protection Rate). Дані показники дозволяють оцінити ефективність державних заходів підтримки після їх реалізації.

EPC розраховується як відношення доданої вартості у внутрішніх та світових цінах, які дорівнюють різниці між ціною кінцевого продукту та вартістю ресурсів (3,4). EPR порівнює додані вартості у внутрішніх та світових цінах, які дорівнюють різниці між ціною кінцевого продукту та вартістю ресурсів, що використовуються для його виробництва (4).

$$EPC = \frac{VA^d}{VA^b} \quad (3)$$

де, VA^d , VA^b – додана вартість по внутрішній та довідковій ціні;

$$VA = P^i - \sum_{j=1}^k a_{ij} p_j \quad (4)$$

де, a_{ij} – витрати ресурсу j на одиницю випуску i ; p_j – ціна на ресурс j ; P^i – ціна товару i .

$$EPR = \frac{VA^d - VA^b}{VA^b} \quad (5)$$

Так, при значенні $EPR > 1$ відзначатиметься позитивний вплив держави на аграрний сектор, оскільки сільськогосподарські товаровиробники потенційно отримують більш високу віддачу на вкладені ресурси, ніж при відсутності державного регулювання. При $EPR < 0$ сільськогосподарські товаровиробники втрачають у результаті державного втручання, оскільки в таких умовах аграрні підприємства отримують менш високу віддачу на вкладені ресурси через наявність значного диспаритету цін.

Недоліком номінального та ефективного коефіцієнтів захисту слід вважати те, що вони не враховують нецінових засобів (субсидії, непрямі податки тощо) державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, тобто є досить «вузькими».

Пряму бюджетну підтримку оцінюють за допомогою показників коефіцієнта підтримки виробника NAC (Nominal Assistance Coefficient), який відображає відношення обсягу споживання сільськогосподарської продукції за внутрішніми цінами до обсягу споживання у довідкових цінах; індексу бюджетної ефективності P_{iv} , який розраховується шляхом ділення суми дисконтних бюджетних грошових потоків, які генеруються інвестиційним проектом в певний період на обсяг державної підтримки за рахунок бюджетних коштів; та показника ефективності підтримки ЕП, який визначається відношенням приросту (зміни) валової товарної продукції до обсягу підтримки.

Ефективність державної підтримки сільського господарства може розглядатися з точки зору ступеня впливу підтримки на кінцевий результат, тобто рентабельність виробництва. Для визначення даного показника можна використовувати методи математичної статистики, зокрема, метод кореляційно-регресійного аналізу. Він дозволяє кількісно оцінити зв'язки між факторами, пов'язаними між собою ймовірнісними залежностями.

Однак, використання математичних моделей для оцінки ефективності державної аграрної політики може бути обмежено значним спрощенням складних економічних зв'язків, що не дозволяє отримати адекватні результати. Тому використовувати даний метод, на думку автора, не доцільно.

Найбільш об'єктивно можна оцінити рівень державної підтримки сільського господарства за допомогою узагальнюючих показників, які дозволяють оцінити в агрегованому вигляді сукупність усіх заходів, застосовуваних державою з метою підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Їх метою є охоплення усіх засобів державної підтримки, що включають державне ціноутворення, забезпечення товаровиробників ресурсами по пільгових цінах, пільгове кредитування, державне страхування сільського господарства, субсидування експорту, пряме фінансування сільськогосподарських товаровиробників (субсидії та дотації) тощо.

Прикладом розрахунку таких показників є методики, застосовувані Світовою організацією торгівлі (СОТ) та Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Перевагами методики ОЕСР є те, що показники підтримки дають кількісну оцінку політики та те, що відносні показники в даному випадку дають можливість порівнювати політики різних країн. Для комплексної оцінки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників ОЕСР використовує спеціальні показники, а, саме: «оцінка підтримки виробника» (PSE – Producer Support Estimate); «оцінка підтримки споживача» (CSE – Consumer Support Estimate); «оцінка підтримки послуг загального призначення» (GSSE – General Services Support Estimate); «оцінка загальної підтримки» (TSE – Total Support Estimate) [13]. Тобто в основі даного методу лежать показники еквівалентів трансфертів

виробникам (PSE), споживачам (CSE) та сільському господарству в цілому (GSSE), що базуються на зіставленні внутрішніх та світових цін на сільськогосподарську продукцію.

Показники PSE та CSE офіційно почали використовуватись в ОЕСР з 1987 р. для комплексної оцінки та порівняння обсягів державної підтримки у різних країнах світу. Оскільки вони не потребують розрахунку доданої вартості, то є досить простими у використанні.

За допомогою PSE розраховують загальну суму трансферів від споживачів та платників податків сільськогосподарським товаровиробникам, що отримані ними в результаті застосування заходів підтримки сільського господарства, незалежно від причин та мети їх введення та впливу на рівень виробництва та дохід виробника. PSE розраховується за формулою (6):

$$PSE = (P_i^d - P_i^b) + (S_i - T_i) \quad (6)$$

де, P_i^d – внутрішня закупівельна ціна продукції i ; P_i^b – світова ціна на продукцію i ;

S_i та T_i – прямі субсидії й податки при виробництві продукції.

За допомогою відносного показника PSE% (7) здійснюють міжнародні порівняння рівнів державної підтримки сільського господарства. Його визначають відношенням PSE в грошовому обчисленні до суми валової виручки сільськогосподарських товаровиробників у внутрішніх цінах і бюджетних трансферах виробників.

$$PSE\% = \frac{PSE}{\sum_i P_i^d Q_i + (S_i - T_i)} \times 100\% \quad (7)$$

де, $\sum P_i^d Q_i$ – вартість реалізованої продукції у внутрішніх цінах.

Варто погодитись із О. Шик, яка стверджує, що «оскільки PSE відображає всі види трансфертів від всіх економічних агентів, то він є мірилом впливу державної політики на їх добробут, тобто може розглядатися в якості показника її ефективності» [11, с.11].

Аналогічним чином визначається показник CSE (8) та CSE% (9), який визначає річну грошову вартість перерозподілу ресурсів до (від) споживачів сільськогосподарської продукції в результаті реалізації державою політики підтримки, незалежно від її сутності і впливу на обсяги споживання сільськогосподарської продукції.

$$CSE = (Pr_i^d - P_i^b) + S_i \quad (8)$$

де, Pr_i^d – внутрішня закупівельна ціна товару; P_i^b – світова ціна на товар; S_i – опосередкована бюджетна дотація споживачам товару в результаті реалізації аграрної політики держави.

$$CSE\% = \frac{CSE}{\sum_i P_i^d Q_i - TC} \times 100\% \quad (9)$$

де, $\sum P_i^d Q_i$ – вартість спожитої продукції у внутрішніх цінах; TC – трансферти споживачам від всіх платників податків.

Оцінка підтримки послуг загального призначення (GSSE) відображає рівень витрат на надання послуг для всього сільського господарства в результаті проведення заходів державної аграрної політики його підтримки (витрати на наукові дослідження, послуги спеціальних інспекцій, інфраструктуру, маркетинг, зберігання сільськогосподарської продукції та інше).

У свою чергу, оцінка загальної підтримки (TSE) визначає загальну суму перерозподілу ресурсів від споживачів сільськогосподарської продукції та від платників податків у результаті аграрної політики підтримки галузі, за винятком надходжень від імпортного мита.

Щорічно ОЕСР оприлюднює дані щодо оцінки рівня державної підтримки сільського господарства за показниками PSE, CSE та TSE у країнах-членах цієї організації та країнах, що не є її учасницями.

Оцінка державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників з позиції COT своєю метою ставить завдання визначити, наскільки внутрішня національна аграрна політика створює умови світової торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією. Відповідно до даної методики, заходи підтримки сільського господарства

розділяють на ті, що впливають на умови світової торгівлі (заходи «жовтої скриньки») та ті, що не здійснюють такого впливу (заходи «зеленої скриньки»).

До складу заходів «зеленої скриньки» входять державні дослідницькі програми; послуги з обслуговування та створення інфраструктури; програми боротьби зі шкідниками та захворюваннями; послуги з навчання, розповсюдження інформації та консультативні послуги; послуги з інспектування; маркетингу та просування товару на ринок; виплати на відшкодування збитків від стихійного лиха; виплати за програмами охорони навколишнього середовища та ін.

Основними заходами жовтого кошика є компенсація кредитних ставок, компенсація вартості сільськогосподарської техніки, дотації на 1кг живої ваги, погектарні платежі тощо. Саме заходи підтримки, що можуть бути віднесені до «жовтої скриньки», підпадають під зобов'язання по скороченню. Їх оцінка робиться на основі показника «сукупного (агрегованого) виміру підтримки» (СВП або AMS) (10) – «річного рівня підтримки у грошовому еквіваленті, яка надається на певний сільськогосподарський товар на користь виробників сільськогосподарського товару, або підтримку, не пов'язану з конкретним товаром, а призначена для виробників сільськогосподарської продукції взагалі, за винятком підтримки, яка надається за програмами, що визначаються як такі, що звільнені від зобов'язань по зменшенню підтримки.

При розрахунку даного показника враховуються: підтримка ринкових цін, що визначається добутком різниці між цінами виробників і довідковими цінами та обсягу продукції; прямі виплати виробникам відповідно до видів сільськогосподарської продукції, засновані як на різниці цін, так і ті, що не залежать від різниці цін та можуть бути визначені на основі бюджетних витрат; субсидії, що виплачуються виробникам без прив'язки до виду продукції і визначаються на основі бюджетних витрат [1, с.18].

$$AMS_i = (P_i^d - P_i^b)Q_i + S_i - T_i \quad (10)$$

де, P_i^d – внутрішня ціна виробника на товар i ; P_i^b – світова ціна на товар i ;

Q_i – обсяг реалізації товару i ; S_i , T_i – субсидії та податки при виробництві товару i , причому S_i включає тільки субсидії, що відносяться до заходів «жовтої скриньки».

Крім того, в рамках СОТ виділяють також заходи «блакитної скриньки», спрямовані на обмеження перевиробництва через фіксовані сільськогосподарські площі, фіксоване поголів'я тощо, щодо яких немає обмежень фінансування з бюджету.

Також не включається до AMS і не вимагає зменшення внутрішня підтримка сільського господарства, пов'язана з конкретним товаром, якщо така підтримка не перевищує 5% загальної вартості базового сільськогосподарського товару, та внутрішня підтримка, не пов'язана з конкретним товаром, якщо така підтримка не перевищує 5% від вартості сільськогосподарського виробництва (умова de minimis) [14].

Щодо сільського господарства України, то згідно із домовленостями з СОТ, сукупний вимір його державної підтримки (AMS), що акумулює в собі окремі «жовті» програми підтримки, не повинен перевищувати 3 млрд. 43 млн. грн. Крім того, додатково Україна може кожен рік витратити на «жовті» програми до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства [10].

Таким чином, здійснимо порівняльний аналіз методик СОТ та ОЕСР щодо оцінки державної підтримки сільського господарства (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика методик оцінки державної підтримки сільського господарства ОЕСР та СОТ (побудовано автором)

Методика ОЕСР	Методика СОТ
Мета	
Оцінка та зіставлення національних аграрних політик	Контроль за зобов'язаннями країн-членів СОТ щодо скорочення підтримки аграрного сектору, яка спотворює світову торгівлю

Підмета. З'ясування:	
Хто є отримувачем трансфертів: виробник, споживач чи галузь в цілому	Здійснює чи не здійснює державна підтримка спотворювальний вплив на світову торгівлю
Показники	
<p>– підтримка виробника (PSE);</p> <p>– підтримка споживача (CSE);</p> <p>– підтримка послуг загального призначення (GSSE);</p> <p>– загальна підтримка сільського господарства (TSE)</p>	<p>– AMS – агрегований показник підтримки;</p> <p>– розмір витрат держави на заходи «зеленої скриньки»;</p> <p>– розмір витрат держави на заходи «блакитної скриньки»;</p> <p>– розмір витрат держави на заходи «жовтої скриньки»;</p> <p>– показник максимально допустимого рівня державної підтримки (de minimus)</p>

Отже, як бачимо, ОЕСР та СОР, при здійсненні оцінки державної підтримки сільського господарства окремих країн ставлять перед собою різну мету та використовують різні набори показників, залежно від цілей діяльності тієї чи іншої організації. Україна, будучи членом СОР та намагаючись прискорити набуття членства в ОЕСР (про це йдеться у плані дій щодо поглиблення співробітництва між Україною та ОЕСР на 2013–2016 рр., який затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 132 від 6 лютого 2013 р.) [15]), повинна дотримуватись згаданих методик при наданні державної підтримки вітчизняним сільськогосподарським товаровиробникам.

Висновки і перспективи подальших розробок. Для здійснення ефективної державної політики підтримки сільського господарства, необхідно мати критерії кількісної оцінки її впливу на сільськогосподарських товаровиробників та їх добробут.

Аналіз існуючих методів оцінки рівня та ефективності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників говорить про те, що на сьогодні їх існує достатньо велика кількість. Усі вони застосовуються в економічному аналізі, викликаючи постійні дискусії між економістами-аграрниками щодо переваг та недоліків кожного з них. Така ситуація є типовою для сучасної науки, яка опирається на ідеї методологічного плюралізму.

Проте, при виборі методів оцінки аграрної політики держави, необхідно керуватися принципами максимального урахування різних аспектів, зокрема, мети такого дослідження. Найбільш оптимальними та часто застосовуваними є узагальнюючі методи, зокрема ті, що застосовуються Світовою організацією торгівлі та Організацією економічного співробітництва та розвитку.

Універсальними показниками ефективності державної політики підтримки сільського господарства є PSE, CSE та TSE, оскільки вони відображають її вплив на становище окремих економічних агентів. Крім того, дані показники дозволяють урахувати не тільки засоби, які прямо виділяються державою на потреби аграрного сектору економіки, але й трансферти непрямого втручання її у розвиток галузі. Перевага даної методики продиктована й тим, що вона може застосовуватись на регіональному рівні.

Список використаної літератури

1. Амбросов В. Я. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОР / В. Я. Амбросов, В. М. Онегіна // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 15–24.
2. Асташов Н. Е. Организация сельскохозяйственного производства: [учеб. для вузов] / Н. Е. Асташов // Воронежский ГАУ. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект:

- Альма Матер, 2007. – 463 с.
3. Калюк Л. Н. Методика расчета размера бюджетной поддержки производства молока на областном уровне / Л. Н. Калюк, Л. Э. Эльмурдаев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000 – № 9 – С. 18–19.
 4. Костенников В. Н. Государственная поддержка и ее влияние на эффективность сельского хозяйства в Забайкальском крае / В. Н. Костенников // Вестник ВСГТУ. – 2010. – № 2. – С. 74–82.
 5. Котов Р. М. Оценка эффективности государственного регулирования и поддержки сельскохозяйственных производителей на региональном уровне / Р. М. Котов // Экономические науки. – 2009. – № 2 (51). – С. 112–116.
 6. Кузнецов В. Регулирование сельскохозяйственного производства на региональном уровне: необходимость, механизм и методика / В. Кузнецов, В. Гарькавый, Н. Гайворонская // Ростов-на-Дону, 2000. – 42 с.
 7. Минаков И. А. Экономика сельского хозяйства. / И. А. Минаков // – М.: КолосС, 2005. – 448 с.
 8. Серова Е. Повышение эффективности использования бюджетных средств в АПК России / Е. Серова, И. Храмова, О. Мелюхина и др. // Бюллетень Центра АПЭ, 2001. – № 1 (7). – 169 с.
 9. Таранов П. М. Методы количественного анализа государственной поддержки сельского хозяйства / П. М. Таранов, А. С. Панасюк // Актуальные проблемы экономики и учета в отраслях АПК: [межвуз. сб. науч. трудов]. Выпуск 9. – зерноград: ФБГОУ ВПО АЧГАА, 2009. – 288 с.
 10. Титарчук І. М. Адаптація механізму державної підтримки сільського господарства та регулювання ринку до вимог СОТ [Електронний ресурс] / І. М. Титарчук. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2009_5_2/15.pdf.
 11. Шик О. В. Эффективность государственной агропродовольственной политики России на региональном уровне: автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.э.н.: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / О. В. Шик. – М.: 2004. – 26 с.
 12. Большой экономический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bank24.ru/info/glossary/?srch=%DD%D4%D4C5%CA%D2%C8%C2%CD%CE%D1%D2%DC>.
 13. OECD's Producer Support Estimate and Related Indicators of Agricultural Support: Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual) [Электронный ресурс] / OECD. – July 2008. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/agriculture/agricultural-policies/41121738.pdf>.
 14. Угода про сільське господарство (укр/рос) СОТ: угода, міжнародний документ від 15.04.1994 р. / Документ 981 005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_005.
 15. Про затвердження плану дій щодо поглиблення співробітництва між Україною та Організацією економічного співробітництва та розвитку на 2013–2016 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/132-2013-p>.

Прийнято до друку 27.05.2013